
Теорія політики

УДК 101.13.37

Пустоловська О. О.*Аспірантка НПУ імені М. П. Драгоманова***МОБІЛЬНІСТЬ ЕЛІТ: ДОСВІД ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Аналізуються процеси переміщення (зміни) еліт, їх горизонтальна та вертикальна мобільність; розвиваючи концептуальні підходи Парето, автор стверджує, що правляча еліта повинна постійно оновлюватися це зумовлено постійною зміною самого суспільства; законсервована політична еліта втрачає відчуття новизни й перспективи; ефективною її діяльність може бути лише в період соціально стабільного розвитку; якщо ж перед суспільством постають завдання відновлення, трансформації окремих його підсистем, політична еліта повинна «підпитуватися» новими особистостями, здатними до рішення термінових проблем. Горизонтальна мобільність розглядається автором як переміщення різних за походженням та сферами вищих прошарків у площину політичного управління; вертикальна — як ротація, циркуляція та рекрутування (залучення представників нової генерації) політичної еліти

Ключові слова: *людина, суспільство, політична еліта, культура, влада, виховання, ротація, переміщення.*

Більшість науковців трактують еліту як комплекс найвпливовіших спільностей осіб у відносно відокремлених одна від одної сферах суспільної діяльності, як сукупність найбільш впливових «професіоналів», що повною мірою контролюють здебільшого лише свій «професійний» простір. Вказаний підхід до розгляду еліт однак, не виключає можливість мобільності еліт, тобто переходу представників однієї елітної спільності до іншої та не заперечує існування «універсальних» діячів — управлінців, які можуть користуватися значним впливом у кількох або навіть у багатьох сегментах системи еліт [1, с. 6].

Важливими для досягнення можливості переміщення еліт є критерії горизонтальної мобільності як переміщення різних за походженням та сферами вищих прошарків у площину політичного управління та вертикальна мобільність еліт — тобто ротація, циркуляція та рекрутування політичної еліти. Так горизонтальна мобільність часто концептуалізується за допомогою концептів стратифікації, соціальної топології та капіталу. Цікавою уявляється в цьому зв'язку теорія соціального капіталу П. Бурдьє, де суспільство у метафорах простору — це багатовимірний соціальний простір, в рамках якого функціонують індивіди, що мають в своєму розпорядженні різні види капіталів. При цьому вченим проаналізовано типи конвертованого капіталу (владні ресурси), які дозволяють увійти до політичної еліти. В якості еліти Бурдьє розглядає «домінуючий» клас, що посідає ключові позиції, містить у собі всіх, хто має можливість розпоряджатися більшістю суспільних ресурсів, тобто тих, хто володіє різними типами капіталу, високо поцінованими у даному суспільстві. Під капіталом прихильники цієї теорії розуміють соціальні, культурні, економічні й символічні ресурси. В цьому сенсі «домінуючий» клас визначає «ставку» обміну між типами капіталів і затверджує вид ресурсів, на якому ґрунтується його легітимність [2].

Російський елітолог О. Гаман-Голутвіна, беручи за основу ресурсний потенціал еліт, описаний П. Бурдьє, додає ще такий тип капіталу, як силовий, володіння яким, стає у ряді сучасних пострадянських суспільствах усе більш значимим чинником. Капітал, що відноситься до того або іншого різновиду, може бути названий політичним, коли він задіяний в процесі ухвалення рішень з метою надання на нього впливу [3]. При цьому, як зазначає дослідниця, на відміну від професійних елітарних спільнот еліта являє собою відкриту систему. Доросла людина, що не має спеціальної професійної підготовки, як правило, не може претендувати на місце у відповідній професійній еліті, тоді як коло політичної еліти поповнюється за рахунок осіб різноманітного освітнього, професійного та майнового статусів» [4, с. 101].

Питання про вертикальну мобільність, особливості циркуляції та рекрутування еліти — одні з найважливіших в елітології. Відтворення еліти в її власних межах, тобто в рамках даної соціальної групи, називають «репродукцією». А циркуляція — це такий спосіб заміни еліти, коли її позиції займають люди з інших соціальних груп, це зміна персоналу, який займає ключові позиції в ключових інституціях даного суспільства.

За ставшим класичним поглядом В. Парето, правляча еліта повинна постійно оновлюватися це зумовлено постійною зміною самого суспільства. Політична еліта, що складається переважно з «лисиць», буде найефективнішою в періоди соціальної стабільності, коли суспільство не вимагає рішучих змін. Якщо ж перед суспільством постають завдання відновлення, трансформації окремих його підсистем, політична еліта повинна «підпитуватися» «левами», здатними до рішення термінових проблем. Такий постійний процес оновлення вищого прошарку суспільства Парето називає «циркуляцією еліт». Якщо ж циркуляція за тих або інших причинах припиняється, еліта стає закритою, втрачає здатність до ефективного керування й поступово деградує. Це призводить до посилення в суспільстві контреліти, що зсуває правлячу еліту й установлює своє панування шляхом революції — кардинальної зміни політичних еліт.

«Цей феномен нових еліт, які в силу безперервної циркуляції піднімаються з нижчих прошарків суспільства у вищі прошарки, всебічно розкриваються, потім занепадають, зникають і розсіюються, є одним з головних феноменів історії, і його необхідно враховувати, щоб зрозуміти основні соціальні рухи». Парето, поділивши еліту на «правлячу» та «не правлячу», зауважив, що завдяки циркуляції правляча еліта знаходиться у стані постійної повільної трансформації. Проте гальмування циркуляції призводить до нагромадження у вищих шарах суспільства елементів, що деградували й позбулися якостей, необхідних для утримання влади, та уникають застосування сили. У той же час у нижчих шарах зростає число елементів, які мають необхідні здібності для виконання функцій управління та схильні до використання сили. Така ситуація призводить до революцій, внаслідок яких відбувається оновлення правлячої еліти [5].

Г. Моска вирізнув дві тенденції розвитку правлячого класу: аристократичну, яка проявляється в намаганні політичного класу стати спадкоємним, що зумовлює його закриття, кристалізацію, виродження та, як наслідок, суспільний застій і, на кінцевий рахунок, тягне за собою активізацію боротьби нових соціальних сил за заняття панівних позицій у суспільстві, та демократичну, яка виявляється в оновленні політичного класу за рахунок найбільш здатних до управління та активних нижчих верств, що запобігає дегенерації еліти, робить її здатною до ефективного керівництва суспільством. Проте Р. Міхельс зауважив, що «одвічна боротьба між аристократією та демократією насправді ... є лише бороть-

бою між колишньою меншістю, що захищає своє панування, та новою честолюбною меншістю, яка прагне завоювання влади, бажає злитися з попередньою або скинути її. Результат будь-якої класової боротьби ... полягає лише в заміні — одна меншість змінює іншу у своєму пануванні над масами» [6, с. 92].

Найчастіше розрізняють два головних типи рекрутування еліт — відкритий та закритий. Еліту називають відкритою, якщо доступ до неї відкритий представникам різноманітних соціальних страт. Закритою еліта є у випадку, коли процес рекрутування приймає самовідтворювальний характер [7, с. 208–213]. Як зазначає Г. Ашин, якість еліти залежить від способів її рекрутування: від того, наскільки еліта відкрита для найбільш активних та освічених індивідів, а також, що відіграє не останню роль, від існування заслонів на шляху вертикальної соціальної мобільності для випадкових осіб, які не відповідають особистим критеріям елітарності [8, с. 86].

У процесі рекрутування політичної еліти найважливіші моменти — широта її соціальної бази, коло осіб, що відбирають еліту (селекторат), врешті, процедура механізми відбору. На думку Г. Лассуелла, головна різниця між демократією та олігархією полягає не у відсутності еліти, а в характері адаптованості еліти до сприйняття нових членів, тобто в наявності «закритої» або «відкритої» еліти, «представницького» характеру еліти. еліта сучасного західного суспільства відрізняється від еліти минулого, як вважає Г. Лассуелл, тим, що вона відкрита, її члени володіють знаннями, умінням, відповідальністю, вони приходять до влади на основі справедливої конкуренції. Дослідник відмічав, що абсолютно рівний доступ до влади в західних суспільствах відсутній, проте там немає бар'єрів на шляху рекрутування еліт, що забезпечує державу якісною елітою.

Цим практикам відповідають антрепренерська та гільдій на моделі відбору еліт. Антрепренерська система відбору виходить з того, що індивідам, які прагнуть потрапити до еліти, необхідна не тільки підтримка у середині управлінської системи, в якій вони збираються робити кар'єру, але і поза цією системою. Вони знаходять цю підтримку (тобто спираються на більш широкий селекторат), а інерційні сили організаційних норм у меншій мірі гальмують їх рух [9, с. 24].

За гільдійною моделлю, як правило, відбувається селекція бюрократичної еліти, а політична еліта рекрутується здебільшого за антрепренерській моделі. В системі гільдій кандидати на просунення

повинні обов'язково догодити невеликій групі осіб нагорі. Бюрократична організація проявляє більшу зацікавленість в організаційній рутині, у звичайних методах, у спадкоємності. Для антрепренерської системи, де селекторат більш широкий, кандидату на елітну позицію треба впливати не тільки на вищестоящих осіб, але апелювати і до впливових людей поза цією системою.

З точки зору політологічних теорій, у демократичному суспільстві елітні групи є відкритими, і там постійно відбувається циркуляція еліт. Як стверджує болгарська дослідниця еліт, А. Крестева, циркуляція еліт є демократичним механізмом, який перешкоджає монополізуванню влади, вливає свіжу кров (у дійсно демократичній системі не буквально, а в переносному значенні, у формі нових людей, нових ідей) [10, с. 27].

Як було показано теоретиками класичної та ліберально-демократичної теорії еліт, у стабільних політичних системах рекрутування еліти відбувається відповідно до ретельно розроблених процедур, у результаті чого персональний склад еліти з більшою чи меншою періодичністю оновлюється, а саме політична структура залишається значною мірою незмінною.

По-іншому складається справа в умовах крутого розлому політичної системи в періоди політичної нестабільності. За цих умов відбувається трансформація або зміна еліт: люди, що займають ключові позиції в політичному управлінні, втрачають свої пости, виникає багато вакансій, які заповнюються з порушенням звичайних рутинних норм. Суспільство, як правило, завжди має багато охочих зайняти елітні позиції. Це стимулюється вищим статусом управлінської діяльності, престижем.

Питання співвідношення старої і нової еліти має кілька аспектів. По-перше, воно завжди залишається проблемою — і в стабільному, і в нестабільному суспільствах. Цей аспект проявляється як проблема циркуляції еліти. У свою чергу, циркуляцію еліти можна розглядати як заміну однієї еліти іншою, і як просування з не-еліти в еліту. Аналізуючи потенціал мобільності еліт у постсоціалістичних суспільствах, що трансформуються, вітчизняний дослідник, М. Шульга стверджує, що умовно за цим критерієм елітні групи складають ті, кого можна назвати протоелітою (лідери громадських організацій, парламентських фракцій, частина посадових осіб, деякі судді, адвокати), ті, кого можна назвати «псевдоелітою» (частину депутатів — випадкові в політиці люди, лідери злочинних угруповань), постелітою (частина старої еліти, що зберігає свої позиції в рудиментарних суспільних інститутах — лідери старих,

державних профспілок, жіночих, ветеранських організацій), а також ті, хто є дійсною елітою (учені, художники, відомі журналісти, лікарі, учителі — тобто ті, чий суспільний авторитет залишається високим незалежно від соціально-політичних змін) [11, с. 14–17].

По-друге, в реальному житті непросто знайти межу між старою і новою елітою. Адже відбуваються процеси не лише заміни еліти, але і її трансформації. Еліти, як правило, утворюються з відносно вузького прошарку суспільства, тобто з тих, хто має більш високий рівень освіти та досвід роботи в складних організаціях. Після певної зміни режиму багато членів нової еліти звичайно рекрутуються із запасу, в який входять ті, хто досяг помітніших позицій за старого режиму. Як свого часу відзначав В. Каспрук, якщо ж розглядати таких індивідів тільки як частину старої еліти, як це роблять особливо критично налаштовані спостерігачі, то тоді за визначенням термін елітної трансформації не має сенсу [12, с. 11–13].

У свою чергу, трансформація еліти відбувається у двох варіантах. Перший полягає в тому, що деякі організації самі по собі змінюються слабо. Вони лише змінюють свою верхівку — керівний склад, а всі інші елементи організації залишаються без змін. Другий варіант полягає в тому, що трансформація еліти відбувається шляхом перерозподілу функцій між організаціями, що існували, а також між тими організаціями, що існували, і тими, що утворилися. Німецький дослідник У. Хоффман-Ланге відзначає, що вивчення елітної трансформації, результатів зміни режиму передбачає виділення обох аспектів. Оскільки можливо, що старі організації поповнюються новими елітами, а нові організації — старими елітами, доцільно аналізувати старі і нові інституціональні структури, а також циркуляцію еліт та їх соціальні й установочні характеристики [13, с. 52].

В організації політичного управління в XXI ст., на думку професора П. Окоїна, складність полягатиме не в тому, щоб протистояти еліті, а щоб найкращим чином організувати її, пристосувати ієрархічність, спеціалізацію, стандартизацію до демократичного розвитку; забезпечити контроль, звітність, ефективність і продуманість державної політики; підвищити уважність і чуйність державних службовців [14, с. 6]. У цьому, імовірно, простирається поле для пошуку моделей розвитку політико-управлінської еліти, які залежать від особливостей, умов тієї або іншої країни і є зразком, прообразом для подальшого розвитку управлінського класу. Ключовою ідеєю подібних трансформацій — осо-

бливо в контексті питань децентралізації та кризи бюрократизованої держави суспільного добробуту, було б привнесення менеджерських або економічних методів і засобів управління у сферу управління. Передбачалося передусім подолати бюрократичну ієрархічність через створення безлічі нових агентств, що володіють більшою свободою, ніж колишні державні організації [15, с. 51–52]

Проте, ми маємо пам'ятати, що введення демократичних механізмів циркуляції еліт не завжди призводить до появи відповідальної, компетентної або стратегічно мислячої еліти. «У перехідних (транзитних суспільствах), — зазначає В. Андрущенко, — еліта має «транзитний» характер. До її складу, нерідко, попадають випадкові особистості — люди, які не мають відповідних якостей, підготовки, здібностей. Формується так звана «тимчасова еліта». Гору в ній беруть найбільш галасливі особистості. І тоді в суспільстві домінують підходи, що не мають належного наукового фінансово-економічного та правового обґрунтування. Залежно від стадій трансформацій та завдань суспільного поступу склад «тимчасової еліти» поступово змінюється. Еліта, що збанкрутувала, поступово відходить від активної суспільної практики, поступається місцем професіоналам, здатним здійснити ті чи інші перетворення. Нерідко, зміна складу еліт відбувається конфліктним чином» [16, с. 358]. Досвід пострадянських трансформацій, генеза та мобілізаційний потенціал вітчизняних елітних груп підтверджують відсутність прямого зв'язку між системою рекрутування та якістю управління суспільством, що безперечно, має стати предметом більш докладного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Коваль А. Спроба типологізації політичної еліти України / А. Коваль // Студія «Генеза». — 1997. — № 4. — С. 5–8.
2. Бурдьє Пьер, Социология социального пространства / Пьер Бурдьє [пер. с фр., общ. ред. Н. А. Шматко]. — СПб.: Алетейя; 2005. — 288 с. — (Gallicinium).
3. Гаман-Голутвина О. Определения основных понятий элитологии / О. Гаман-Голутвина // Полис. — 2002. — № 3. — С. 97–103.

4. Гаман-Голутвина О. Определения основных понятий элитологии / О. Гаман-Голутвина // Полис.— 2002.— № 3.— С. 97–103.
5. Парето В. Компендиум по общей социологии. / В. Парето // Антология политической мысли. в 5-ти т.— Т. 2. Зарубежная политическая мысль.— М. Мысль, 1997.— С. 59–79.
6. Михельс Р. Принципиальное в проблеме демократии / Роберт Михельс // Социологический журнал.— 1994.— № 3.— С. 89–94.
7. Крюков О. Проблеми рекрутування, репродукції та циркуляції еліт / О. Крюков // Зб. наук. пр. НАДУ.— 2004.— Вип. 2.— С. 208–213.
8. Ашин Г. К. Формы рекрутирования политических плит / Г. К. Ашин // Общественные науки и современность.— 1998.— № 3.— С. 85–96.
9. Крестева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества / А. Крестева // Социс.— 1996.— № 4.— С. 19–29.
10. Крестева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества / А. Крестева // Социс.— 1996.— № 4.— С. 19–29.
11. Шульга М. Правляча еліта сучасної України / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко, О. Парохонська, Т. Шульга // Аналітична доповідь № 10.— Київ: Інст. Соціології НАН України, 1998.— 92 с.
12. Каспрук В. Рекрутування еліт / В. Каспрук // Підтекст.— 1998.— № 23.— С. 11–13.
13. Хоффман-Ланге У. Роль элит в процессе демократизации и демократической консолидации / У. Хоффман-Ланге // Социс.— 1996.— № 4.— С. 50–55.
14. Окоін П. Устрій державних установ у ХХІ столітті: чому бюрократія залишиться в державному управлінні // П. Окоін // Вісн. УАДУ.— 1999.— № 1.— С. 5–19.
15. Сморгунов Л. В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции «governance» / Л. В. Сморгунов // Полис.— 2003.— № 4.— С. 50–59.
16. Андрущенко В. Організоване суспільство.— К., 2006.— 498 с.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2013 р.

Пустоловская О. О. Мобильность элит: опыт политологического исследования

Анализируются процессы перемещения (изменения) элит, их горизонтальная и вертикальная мобильность; развивая концептуальные подходы Парето, автор утверждает, что правящая элита должна постоянно обновляться это обусловлено постоянным изменением самого общества; законсервирована политическая элита теряет ощущение новизны и перспективы; эффективной ее деятельность может быть только в период социально устойчивого развития; если же перед обществом стоят задачи восстановления, трансформации отдельных его подсистем, политическая элита должна «подпитываться» новыми личностями, способными к решению срочных проблем. Горизонтальная мобильность рассматривается автором как перемещение различных по происхождению и сферами высших слоев в плоскость политического управления; вертикальная — как ротация, циркуляция и рекрутирования (привлечение представителей новой генерации) политической элиты

Ключевые слова: *человек, общество, политическая элита, культура, власть, воспитание, ротация, перемещения.*

Pustolovska O. O. Mobility of elites: experience of political science research

Author analyzes the processes of moving (change) of elites, their horizontal and vertical mobility; developing conceptual approaches of Pareto, the author argues that the ruling elite must be constantly updated due to a permanent change of the society; preserved political elite loses its sense of novelty and prospects, its activity may be effective only in the period of socially sustainable development; but if the community faces the task of rebuilding and transformation of some of its subsystems, the political elite should be «nurtured» by new personalities, capable of prompt problems resolution. Horizontal mobility is considered by the author as the movement of different by origin and areas of higher layers in the plane of political governance; vertical — as rotation, circulation and recruitment (involving representatives of the new generation) to political elite

Keywords: *human, society, political elite, culture, government, education, rotation, movement.*